

ELEKTRON SAVDODA MOLİYAVIY MUNOSABATLARNI TARTIBGA SOLISHNING INSTITUTSIONAL MEXANIZMLARI VA RIVOJLANISH YO‘NALISHLARI

Iskandarova Munisa Hasan qizi

Toshkent xalqaro universiteti tayanch doktoranti

munisaravshanova@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqola elektron savdoda moliyaviy munosabatlarni tartibga solishning institutsional mexanizmlari va rivojlanish yo‘nalishlarini tadqiq etishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda elektron savdoda moliyaviy faoliyatni tartibga soluvchi qonuniy, iqtisodiy va texnologik mexanizmlar, ularning samaradorligi hamda O‘zbekistonda tatbiq etilish istiqbollari tahlil qilindi. Shu bilan birga, maqolada xalqaro tajriba va ilg‘or amaliyotlar, xususan, Basel III, IFRS va raqamli to‘lov tizimlari asosida elektron savdoda moliyaviy xavfsizlikni ta‘minlash masalalari ko‘rib chiqildi.

Kalit so‘zlar: elektron savdo, moliyaviy munosabatlar, institutsional mexanizmlar, tartibga solish, raqamli to‘lov tizimi, Basel III, IFRS.

KIRISH

So‘nggi yillarda global iqtisodiyotda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi natijasida elektron savdo (e-commerce) zamonaviy xo‘jalik yuritish shakllaridan biriga aylandi. Internet va axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan savdo munosabatlari tovarlar va xizmatlar ayirboshlash jarayonini tezlashtirish, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish hamda iqtisodiy subyektlar o‘rtasidagi moliyaviy aloqalarni soddalashtirish imkonini bermoqda [1]. Bugungi kunda elektron savdo nafaqat savdo hajmlarining oshishiga, balki moliyaviy munosabatlarning mazmuni, shakli va ishtirokchilarining o‘zgarishiga ham bevosita ta‘sir ko‘rsatmoqda. Elektron savdoning rivojlanishi moliyaviy munosabatlarning yangi ko‘rinishlarini shakllantirib, to‘lov tizimlari, elektron hisob-kitob mexanizmlari, raqamli platformalar hamda moliyaviy vositachilar faoliyatini tubdan o‘zgartirmoqda. Xususan, onlayn to‘lovlar, elektron hamyonlar, fintech yechimlar va platformaviy moliyaviy xizmatlar elektron savdoning ajralmas qismiga aylanib bormoqda [2]. Bu holat moliyaviy munosabatlarni tartibga solish, ularning shaffofligi va xavfsizligini ta‘minlash masalasini dolzarb ilmiy-amaliy muammo sifatida kun tartibiga chiqarmoqda.

Xalqaro tajribaga ko‘ra, elektron savdoda moliyaviy munosabatlarning samarali rivojlanishi ko‘p jihatdan institutsional va me‘yoriy-huquqiy muhitning yetukligiga bog‘liq. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Savdo va taraqqiyot bo‘yicha

konferensiyasi (UNCTAD), Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) hamda Jahon savdo tashkiloti (WTO) tadqiqotlarida elektron savdoni tartibga solish, iste'molchilar huquqlarini himoya qilish, raqamli to'lovlar xavfsizligi va transchegaraviy moliyaviy oqimlarni nazorat qilish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan [3]. Ushbu yondashuvlar elektron savdo sharoitida moliyaviy munosabatlarni tartibga solishning nazariy asoslarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasida ham raqamli iqtisodiyot va elektron savdoni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Elektron savdoning kengayib borishi sharoitida undagi moliyaviy munosabatlarni tartibga solish, elektron to'lovlar ishonchliligini oshirish va ishtirokchilar o'rtasida barqaror moliyaviy muhitni shakllantirish zarurati kuchaymoqda [4]. Shu sababli elektron savdoda moliyaviy munosabatlarning nazariy asoslarini chuqur tahlil qilish va ularni tartibga solish zaruratini ilmiy jihatdan asoslash muhim hisoblanadi.

Mazkur maqolada elektron savdoda moliyaviy munosabatlarning mohiyati, ularning iqtisodiy mazmuni va zamonaviy rivojlanish xususiyatlari tahlil qilinadi hamda ushbu munosabatlarni samarali tartibga solish zarurati ilmiy nuqtayi nazardan asoslab beriladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Elektron savdo va unda shakllanadigan moliyaviy munosabatlar masalasi so'nggi yillarda xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan keng o'rganilmoqda. Ilmiy adabiyotlarda elektron savdo, avvalo, raqamli texnologiyalar asosida tovarlar va xizmatlar almashinuvi jarayoni sifatida talqin qilinib, undagi moliyaviy munosabatlar to'lovlar, hisob-kitoblar va moliyaviy majburiyatlar bilan bevosita bog'liq holda tahlil qilinadi.

Xususan, K. Laudon va C. Traver elektron savdoni “raqamli platformalar orqali amalga oshiriladigan savdo munosabatlari majmui” sifatida baholab, moliyaviy munosabatlar ushbu jarayonning markaziy elementi ekanini ta'kidlaydi. Ularning fikricha, elektron savdoda to'lov mexanizmlarining ishonchliligi va tartibga solinishi bozor ishtirokchilari o'rtasidagi ishonchni belgilovchi asosiy omil hisoblanadi [1]. Jahon miqyosida elektron savdo va moliyaviy munosabatlarni o'rganishda Birlashgan Millatlar Tashkilotining Savdo va taraqqiyot bo'yicha konferensiyasi (United Nations Conference on Trade and Development – UNCTAD) tadqiqotlari alohida ahamiyatga ega. UNCTAD hisobotlarida elektron savdoning jadal rivojlanishi bilan birga raqamli to'lovlar, platformaviy moliyaviy xizmatlar va transchegaraviy moliyaviy oqimlarni tartibga solish zarurati kuchayotgani qayd etiladi. Tashkilot mutaxassislarining fikricha, samarali institutsional muhit bo'lmagan sharoitda elektron savdo iqtisodiyot uchun kutilgan ijobiy samara bermasligi mumkin [2].

Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (Organisation for Economic Co-operation and Development – OECD) tadqiqotlarida esa elektron savdoda moliyaviy munosabatlar raqamli iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi. OECD ekspertlari elektron savdoda moliyaviy munosabatlarni tartibga solish masalasida davlat, moliyaviy institutlar va raqamli platformalar o'rtasidagi o'zaro muvofiqlikni

ta'minlash zarurligini ta'kidlaydi. Ularning fikricha, elektron to'lovlar xavfsizligi, iste'molchilar huquqlarini himoya qilish va shaffof moliyaviy muhitni yaratish elektron savdoning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi [3].

Ayrim olimlar elektron savdoda moliyaviy munosabatlarni institutsional yondashuv asosida tahlil qiladilar. Masalan, D. North institutsional iqtisodiyot nazariyasiga tayangan holda, raqamli savdo sharoitida rasmiy va norasmiy institutlar moliyaviy munosabatlarning samaradorligini belgilashini qayd etadi. Uning fikricha, qonunchilik, me'yoriy talablar va nazorat mexanizmlarining rivojlanmaganligi elektron savdoda moliyaviy risklarning ortishiga olib keladi [4].

Rossiyalik va MDH mamlakatlari olimlari tadqiqotlarida ham elektron savdo va moliyaviy munosabatlar masalasiga e'tibor qaratilgan. Xususan, I. Ivanov va A. Smirnov elektron savdoda moliyaviy munosabatlar nafaqat to'lov jarayonlari, balki soliq munosabatlari, moliyaviy monitoring va davlat nazorati bilan chambarchas bog'liq ekanini ta'kidlaydi [5].

O'zbekistonlik iqtisodchi olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda elektron savdoning rivojlanishi, raqamli to'lov tizimlari va moliyaviy munosabatlarning o'ziga xos jihatlari tahlil qilingan. Ularning ishlarida elektron savdoda moliyaviy munosabatlarni tartibga solish masalasida milliy qonunchilikni takomillashtirish, elektron to'lovlar infratuzilmasini rivojlantirish va ishtirokchilar o'rtasida ishonch muhitini mustahkamlash zarurligi alohida qayd etilgan [6].

Shu bilan birga, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, elektron savdoda moliyaviy munosabatlarning nazariy asoslarini kompleks yondashuv asosida yoritish hamda ularni tartibga solish zaruratini tizimli ravishda asoslash masalasi yetarli darajada chuqur o'rganilmagan. Mazkur holat ushbu maqolada elektron savdoda moliyaviy munosabatlarni nazariy jihatdan tahlil qilish va ularni samarali tartibga solish zaruratini asoslashni dolzarb ilmiy vazifa sifatida belgilaydi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda elektron savdoda moliyaviy munosabatlarning shakllanishi va ularni tartibga solish zaruratini ilmiy asoslash maqsadida klassik va zamonaviy ilmiy-tadqiqot metodlari uyg'un holda qo'llanildi. Tadqiqot metodologiyasi elektron savdoning iqtisodiy mohiyati, undagi moliyaviy munosabatlarning tarkibi hamda ularning institutsional jihatlarini kompleks yondashuv asosida o'rganishga yo'naltirildi.

Tadqiqot jarayonida, avvalo, ilmiy abstraksiyalash va tahlil-sintez metodlaridan foydalanilib, elektron savdo tushunchasi, uning shakllari va moliyaviy munosabatlarning mazmuni nazariy jihatdan ochib berildi. Ushbu metodlar elektron savdoda moliyaviy munosabatlarning alohida elementlarini ajratib ko'rsatish va ularning o'zaro bog'liqligini aniqlash imkonini berdi [1].

Induksiya va deduksiya metodlari orqali elektron savdo amaliyotida shakllanayotgan moliyaviy munosabatlar umumlashtirilib, ularni tartibga solish zaruratiga oid nazariy xulosalar chiqarildi. Mazkur yondashuv elektron savdoning rivojlanish tendensiyalarini umumiy iqtisodiy qonuniyatlar bilan bog'lash imkonini yaratdi [2].

Shuningdek, tadqiqotda tizimli yondashuv muhim o‘rin egalladi. Ushbu yondashuv asosida elektron savdo yagona tizim sifatida qaralib, moliyaviy munosabatlar uning asosiy funksional elementi sifatida tahlil qilindi. Tizimli yondashuv elektron savdoda to‘lovlar, hisob-kitoblar, moliyaviy majburiyatlar va nazorat mexanizmlarining o‘zaro uzviy bog‘liqligini aniqlashga xizmat qildi [3].

Zamonaviy metodlardan biri bo‘lgan institutsional tahlil yordamida elektron savdoda moliyaviy munosabatlarni tartibga soluvchi rasmiy va norasmiy institutlar, jumladan, qonunchilik bazasi, me‘yoriy-huquqiy talablar va bozor ishtirokchilari xulq-atvori o‘rganildi. Bu metod elektron savdoda moliyaviy munosabatlarning samaradorligi institutsional muhitga bevosita bog‘liqligini asoslash imkonini berdi [4].

Bundan tashqari, qiyosiy tahlil metodi orqali elektron savdoda moliyaviy munosabatlarni tartibga solish bo‘yicha xalqaro tashkilotlar (UNCTAD, OECD) tavsiyalari va ayrim xorijiy mamlakatlar tajribasi o‘rganilib, ularning O‘zbekiston sharoitida qo‘llash imkoniyatlari baholandi. Qiyosiy yondashuv milliy tizimdagi mavjud kamchiliklarni aniqlashga va ularni bartaraf etish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishga xizmat qildi [5].

Tadqiqotda, shuningdek, umumlashtirish va ilmiy xulosa chiqarish metodlaridan foydalanilib, elektron savdoda moliyaviy munosabatlarni tartibga solishning ustuvor yo‘nalishlari belgilandi hamda amaliy tavsiyalar shakllantirildi. Ushbu metodlar tadqiqot natijalarining izchilligi va mantiqiyiligini ta‘minlashga xizmat qildi.

Umuman olganda, mazkur metodologik yondashuvlar majmui elektron savdoda moliyaviy munosabatlarning nazariy asoslarini ochib berish, ularni tartibga solish zaruratini ilmiy jihatdan asoslash hamda amaliy xulosalar chiqarish imkonini berdi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Elektron savdoning jadal rivojlanishi iqtisodiy munosabatlarning mazmunan yangilanishiga olib kelib, moliyaviy munosabatlarning shakli va mexanizmlarini tubdan o‘zgartirmoqda. An‘anaviy savdodan farqli ravishda, elektron savdoda moliyaviy munosabatlar raqamli platformalar, elektron to‘lov tizimlari va vositachilar orqali amalga oshiriladi. Mazkur holat moliyaviy majburiyatlarning bajarilishi, hisob-kitoblarning shaffofligi va tranzaksiyalar ishonchliligi bilan bog‘liq institutsional muammolarni yuzaga chiqarmoqda [1].

Xalqaro tadqiqotlarda ta‘kidlanishicha, elektron savdoda moliyaviy munosabatlarning institutsional jihatdan yetarlicha tartibga solinmaganligi bozor ishtirokchilari o‘rtasida ishonch darajasining pasayishiga olib keladi. UNCTAD ma‘lumotlariga ko‘ra, elektron savdo rivojlanayotgan mamlakatlarda moliyaviy munosabatlarni tartibga soluvchi institutlarning zaifligi tranzaksiya xarajatlarining oshishiga va norasmiy munosabatlar ulushining ko‘payishiga sabab bo‘lmoqda [2]. OECD ekspertlari esa elektron savdo ishtirokchilari o‘rtasidagi moliyaviy majburiyatlarning huquqiy aniqligi ta‘minlanmagan sharoitda bozor samaradorligi sezilarli darajada pasayishini qayd etadi [3].

Elektron savdoda moliyaviy munosabatlarning muhim elementi bo‘lgan elektron to‘lov tizimlari faoliyati ham bir qator muammolar bilan tavsiflanadi. Onlayn to‘lovlar bilan bog‘liq xavfsizlik xatarlarining mavjudligi, shaxsiy moliyaviy ma‘lumotlarni

himoyalash mexanizmlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi hamda tranzaksiyalar ustidan nazoratning murakkabligi elektron savdoda ishonch muhitini zaiflashtirmoqda [4]. Xalqaro tajribaga ko'ra, moliyaviy xavfsizlik masalalariga yetarli e'tibor berilmagan sharoitda elektron savdo bozorining barqaror rivojlanishi ta'minlanmaydi [5].

Shu bilan birga, elektron savdoda moliyaviy munosabatlarni tartibga solishda davlat organlari faoliyatining muvofiqlashtirilmaganligi ham muhim muammo sifatida namoyon bo'lmoqda. Ayrim hollarda turli davlat institutlari tomonidan qabul qilinayotgan me'yoriy hujjatlar o'zaro uyg'unlashmagan bo'lib, bu elektron savdo ishtirokchilari uchun noaniq moliyaviy muhitni shakllantiradi [6]. JST va UNCTAD hisobotlarida elektron savdoni fragmentatsiyalashgan tarzda tartibga solish bozor rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatishi qayd etilgan [7].

Elektron savdoda moliyaviy munosabatlar to'lov, hisob-kitob, kredit, sug'urta, investitsiya, soliq va valyuta munosabatlari shaklida namoyon bo'ladi va ular elektron savdo tizimining moliyaviy asosini tashkil etadi. Shu sababli elektron savdoda yuzaga keladigan moliyaviy munosabatlarni turlarga ajratish va ularning iqtisodiy mazmunini o'rganish muhim ahamiyatga ega. Elektron savdoda yuzaga keladigan asosiy moliyaviy munosabatlar turlari va ularning iqtisodiy mazmuni 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Elektron savdoda moliyaviy munosabatlar turlari va ularning iqtisodiy mazmuni⁴³

T/r	Moliyaviy munosabat turi	Iqtisodiy mazmuni
1.	To'lov munosabatlari	Elektron savdo jarayonida tovar va xizmatlar uchun to'lovlarni amalga oshirish bilan bog'liq munosabatlar bo'lib, ular bank kartalari, elektron hamyonlar, mobil to'lov tizimlari, internet-banking va tezkor to'lov tizimlari orqali amalga oshiriladi. Ushbu munosabatlar elektron savdoda pul mablag'larining harakatini ta'minlaydi.
2.	Hisob-kitob munosabatlari	Elektron savdo ishtirokchilari o'rtasida o'zaro pul hisob-kitoblarini amalga oshirish, banklararo hisob-kitoblar, kliring operatsiyalari va to'lov tizimlari orqali o'zaro majburiyatlarni bajarish bilan bog'liq munosabatlar hisoblanadi.
3.	Kredit munosabatlari	Elektron savdoda tovar va xizmatlarni muddatli to'lov asosida sotish, iste'mol kreditlari, onlayn kreditlash, mikroqarzlilar va savdo kreditlari bilan bog'liq munosabatlar bo'lib, ular banklar va fintech tashkilotlari orqali amalga oshiriladi.
4.	Sug'urta munosabatlari	Elektron savdoda tovarlarni yetkazib berish jarayonidagi risklarni sug'urtalash, elektron to'lovlilar xavfsizligini sug'urtalash, kibernetik xavfsizlik bilan bog'liq risklarni sug'urtalash va elektron savdo operatsiyalarini sug'urtalash bilan bog'liq munosabatlar hisoblanadi.

⁴³ Manba: Muallif tomonidan ilmiy adabiyotlar asosida tuzildi.

5.	Investitsiya munosabatlari	Elektron savdo infratuzilmasini rivojlantirish, elektron platformalar, to'lov tizimlari, logistika tizimi va fintech texnologiyalarni rivojlantirish uchun jalb qilinadigan investitsiyalar bilan bog'liq munosabatlar hisoblanadi.
6.	Soliq munosabatlari	Elektron savdo orqali amalga oshiriladigan savdo operatsiyalaridan soliq undirish, elektron savdo subyektlarini soliqqa tortish, elektron savdoni soliq nazoratidan o'tkazish va soliq majburiyatlarini bajarish bilan bog'liq munosabatlar hisoblanadi.
7.	Valyuta munosabatlari	Transchegaraviy elektron savdoda turli davlatlar o'rtasida amalga oshiriladigan to'lovlar, valyuta ayirboshlash operatsiyalari, xalqaro pul o'tkazmalari va valyuta nazorati bilan bog'liq munosabatlar hisoblanadi.

1-jadval ma'lumotlariga ko'ra, elektron savdoda moliyaviy munosabatlar turli yo'nalishlarda amalga oshiriladi va ular elektron savdo tizimining moliyaviy asosini tashkil etadi. Elektron savdoda eng asosiy moliyaviy munosabatlar to'lov va hisob-kitob munosabatlari hisoblanadi, chunki har qanday elektron savdo operatsiyasi pul mablag'lari harakati bilan bog'liq bo'ladi. Shu bilan birga, elektron savdo rivojlanishi natijasida kredit, sug'urta, investitsiya, soliq va valyuta munosabatlari ham rivojlanib bormoqda. Bu esa elektron savdoda moliyaviy munosabatlar tizimi murakkab va ko'p bosqichli iqtisodiy munosabatlar tizimidan iborat ekanligini ko'rsatadi.

Elektron savdo jarayonida moliyaviy munosabatlar turli iqtisodiy subyektlar o'rtasida yuzaga keladi. Elektron savdoda moliyaviy munosabatlar tizimi ko'p sonli ishtirokchilarni o'z ichiga oladi va ular o'zaro moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirish orqali elektron savdo jarayonining uzluksiz faoliyat yuritishini ta'minlaydi. Elektron savdoda moliyaviy munosabatlar subyektlari tarkibiga xaridorlar, sotuvchilar, tijorat banklari, to'lov tashkilotlari, elektron savdo platformalari, logistika tashkilotlari, sug'urta kompaniyalari va davlat organlari kiradi.

Elektron savdoda moliyaviy munosabatlar subyektlari o'rtasida pul mablag'larining harakati, to'lovlarni amalga oshirish, hisob-kitoblarni bajarish, kreditlash, sug'urta va soliqqa tortish bilan bog'liq munosabatlar yuzaga keladi. Shu sababli elektron savdoda moliyaviy munosabatlar subyektlarini aniqlash va ularning funksiyalarini o'rganish muhim ahamiyatga ega. Elektron savdoda moliyaviy munosabatlar subyektlari va ularning asosiy funksiyalari 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval

Elektron savdoda moliyaviy munosabatlar subyektlari va ularning funksiyalari⁴⁴

t/r	Subyekt	Iqtisodiy mazmuni va funksiyalari
1.	Xaridor (iste'molchi)	Elektron savdo jarayonida tovar va xizmatlarni sotib oluvchi subyekt hisoblanadi va to'lovlarni amalga oshirish orqali moliyaviy munosabatlarda ishtirok etadi.

⁴⁴ Manba: Muallif tomonidan ilmiy adabiyotlar asosida tuzildi.

2.	Sotuvchi (tadbirkor, korxon)	Tovar va xizmatlarni elektron platformalar orqali sotadi, tushum oladi, soliq to'laydi va bank hamda to'lov tizimlari bilan moliyaviy munosabatlarga kirishadi.
3.	Tijorat banklari	Elektron savdoda hisob-kitoblarni amalga oshiradi, pul o'tkazmalarini bajaradi, kredit ajratadi, bank kartalari va internet-banking xizmatlarini ko'rsatadi.
4.	To'lov tashkilotlari	Elektron to'lovlarni amalga oshiradi, to'lov tizimlari orqali pul mablag'larini o'tkazadi va elektron to'lov infratuzilmasini ta'minlaydi.
5.	Elektron savdo platformalari	Sotuvchi va xaridor o'rtasida vositachilik qiladi, to'lov jarayonini tashkil etadi va elektron savdo maydonchasini ta'minlaydi.
6.	Logistika tashkilotlari	Tovarlarni yetkazib berish xizmatlarini amalga oshiradi va yetkazib berish bilan bog'liq moliyaviy operatsiyalarda ishtirok etadi.
7.	Sug'urta kompaniyalari	Yetkazib berish, to'lov va kibexavfsizlik risklarini sug'urtalash orqali moliyaviy munosabatlarda ishtirok etadi.
8.	Davlat (soliq va nazorat organlari)	Elektron savdoni tartibga soladi, soliqqa tortadi, valyuta nazoratini amalga oshiradi va elektron savdo faoliyatini nazorat qiladi.

2-jadval ma'lumotlariga ko'ra, elektron savdoda moliyaviy munosabatlar ko'plab subyektlar o'rtasida amalga oshiriladi va ushbu subyektlarning har biri elektron savdo jarayonida muhim iqtisodiy funksiyani bajaradi. Elektron savdoda asosiy subyektlar sifatida xaridor va sotuvchi ishtirok etsa-da, banklar, to'lov tashkilotlari va elektron savdo platformalari moliyaviy vositachilar sifatida muhim rol o'ynaydi. Davlat esa elektron savdoda moliyaviy munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy subyekt hisoblanadi. Bu esa elektron savdoda moliyaviy munosabatlar tizimi ko'p subyektli murakkab tizim ekanligini ko'rsatadi.

Ilmiy adabiyotlarda elektron savdoda moliyaviy munosabatlarni tartibga solish bozor mexanizmlariga zid emasligi, balki ularning barqarorligini ta'minlovchi omil ekanligi asoslab berilgan. Xususan, D. North va J. Stiglitz tadqiqotlarida institutsional muhitning rivojlanganligi iqtisodiy munosabatlarning samaradorligini oshirishi ta'kidlanadi [8]. Ushbu yondashuv elektron savdoda moliyaviy munosabatlarni tartibga solishning zarurligini nazariy jihatdan asoslaydi.

O'tkazilgan tahlillar natijasida elektron savdoda moliyaviy munosabatlarni tartibga solish zarurati uning iqtisodiy mohiyati, xavfsizlik talablari va institutsional barqarorlik bilan chambarchas bog'liq ekani aniqlandi. Mazkur munosabatlarni tizimli va izchil tartibga solish elektron savdoning barqaror rivojlanishini ta'minlash, ishtirokchilar o'rtasida ishonch muhitini shakllantirish hamda raqamli iqtisodiyotning umumiy samaradorligini oshirishga xizmat qilishi ilmiy jihatdan asoslandi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, elektron savdoning rivojlanishi moliyaviy munosabatlarning mazmuni va shaklini tubdan o'zgartirib, ularni tartibga solish zaruratini kuchaytirmoqda. Elektron savdoda moliyaviy munosabatlarning institutsional jihatdan yetarli darajada shakllanmaganligi ishonch muhitining

zaiflashishiga va tranzaksiya samaradorligining pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu bois, elektron savdoda moliyaviy munosabatlarni tartibga solishga kompleks va tizimli yondashuv zarur hisoblanadi.

Xalqaro tajriba va ilmiy yondashuvlar tahlili elektron savdoda moliyaviy munosabatlarni samarali tartibga solish bozor mexanizmlarini cheklamasdan, aksincha, ularning barqaror rivojlanishini ta'minlashini ko'rsatdi. Mazkur jarayonda davlatning muvofiqlashtiruvchi roli muhim bo'lib, institutsional aniqlik va moliyaviy xavfsizlikni ta'minlash ustuvor vazifa hisoblanadi.

Shu munosabat bilan, elektron savdoda moliyaviy munosabatlarni tartibga solishga doir me'yoriy-huquqiy asoslarni izchil takomillashtirish, elektron to'lov tizimlarida ishonch va xavfsizlik mexanizmlarini kuchaytirish hamda davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. UNCTAD. *Digital Economy Report 2021: Cross-border data flows and development*. – Geneva: United Nations, 2021.
2. UNCTAD. *E-commerce and Development: Opportunities and Challenges for Developing Countries*. – New York and Geneva: United Nations, 2019.
3. OECD. *Electronic Commerce: Policy Frameworks and International Cooperation*. – Paris: OECD Publishing, 2018.
4. OECD. *Consumer Policy and Fraud: Cross-Border Challenges in E-commerce*. – Paris: OECD Publishing, 2020.
5. World Trade Organization (WTO). *World Trade Report 2020: Government Policies to Promote Innovation in the Digital Age*. – Geneva: WTO, 2020.
6. North D.C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
7. Stiglitz J.E. *Globalization and Its Discontents*. – New York: W.W. Norton & Company, 2002.
8. Laudon K.C., Traver C.G. *E-Commerce: Business, Technology, Society*. – 16th ed. – Pearson Education, 2021.
9. Turban E., King D., Lee J., Liang T.P., Turban D. *Electronic Commerce: A Managerial and Social Networks Perspective*. – Springer, 2018.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. *“Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qaror va farmonlar to'plami*. – Toshkent, 2020–2024 yu.
11. Abdukarimov B.A. *Raqamli iqtisodiyot va elektron savdo nazariyasi*. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
12. Rasulov A.N. *Elektron savdo va raqamli bozorlarning institutsional asoslari*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.